

VERİLİ OLANDAN İCAT EDİLMİŞLİĞE MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

Dr. Muhittin BİLGE

Siyaset Bilimci, (mnbilge@yahoo.com)

ÖZET

Kuşkusuz milliyetçilik, son iki yüz yıldır insanlık tarihinin seyrine çok önemli etkilerde bulunmuş en başat vaktalardan birisidir. İmparatorlukların yıkılmasından ulus devletlerin dizayn edilmesine kadar tarihî-sosyolojik süreçlerin, tartışmasız, baş aktörlerinden biri olan milliyetçilik, birey ve toplumu bir anda tetikleyebileceği duygusal ve fiziksel tepkiler oluşturabilme kabiliyetiyle de, iktidarın, yönetilenler üzerinde mutlak itaat ve meşruluğunu sağlayacak etkin bir silah olma niteliğini haizdir. Bu sebeple milliyetçilik, bu kadar geniş ve işlevsel bir yelpazede vücut bulan belirleyiciliği ile hem bir kavram hem de olgu olarak, beşeri bilimlerin her zaman en önemli tartışma alanlarından birini oluşturmuştur.

Bu çalışma, ayrı düşünülemeyeceği milletle olan/kurulan muhkem bağından başlayarak, insanlık tarihinin son iki yüzyılına damgasını vurmuş milliyetçiliğin, ideolojiden psikolojiye, bireyden topluma kavramsal yol haritasını tespit etme ve tartışma amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, İdeoloji, Cemaat, Irk, Etnisite, Etnik Grup.

FROM GIVEN TO INVENTED THE TERMS OF NATION AND NATIONALISM

ABSTRACT

Undoubtedly, nationalism is one of the important facts effected the history of mankind substantially in last two centuries. During the downfall of the empires and to the design of the nation states, nationalism, self-evidently one of the predominant facts of historical-sociological processes, with its ability to create emotional and physical reactions by triggering individual and society in an instant, has the feature of an effective weapon for the power holders to impose their ultimate hegemony to the ruled. In this regard, nationalism, as being both a concept and a phenomenon with its decisiveness in such a broad and functional range, always constitutes one of the important discussion areas in social sciences.

The study aims to identify and discuss the ideological and conceptual road map, from individual to society and from ideology to psychology, of nationalism, which influenced the last two centuries profoundly, without which cannot be thought separately and starting from the firm /connected relation with the term of nation.

Keywords: Nation, Nationalism, Ideology, Community, Race, Ethnicity, Ethnic Group.

1. Giriş

Milliyetçilik, hem kuramsal hem de pratik açıdan siyasal, kültürel ve sosyal hayat üzerinde başat rol oynama potansiyeline sahip olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da tarih boyunca, bireysel/toplumsal kimlikler inşa etme, ait olunan kimlik ve coğrafya merkezli dünya algıları üretme ve harekete geçirme gibi önemli işlevler üstlenmiştir. Devletlerin; milliyetçiliğin politik manevra alanı oluşturmada meşruiyet üreten rolünün ayırımına varmaları ve/ya da bizzat bu rolü biçmeleriyle de milliyetçiliğin siyasal-toplumsal önemi daha baskın hale gelmiştir. Milliyetçilik, milliyetçilikler çağı diye anılmasına yol açtığı 19. yüzyıldan bu yana -dönem dönem irtifa kaybetmekle birlikte- her zaman önemli bir aktör olarak beşeri bilimler ve siyasetin başköşelerinden birine oturmuş ve görünen odur ki oturmaya devam edecektir.

Böylesine etkili bir kavram ve olgu olarak milliyetçilik; hiç kuşkusuz, başarısını ideolojiden psikolojiye, ırktan millete ve kültüre kadar farklı kategorilerde yer almasını/bulmasını sağlayan son derece esnek ve değişken karakterine borçludur. Biz bu makalede önce milliyetçiliğin izini sürmeye çalışacağız. Devamında da bir kavrayış ve yöneliş olarak bu kadar güçlü bir çekim alanı oluşturabilmesinde anahtar rol oynayan milletle olan bağını irdeleyerek, onun, salt “modern” bir olgu ve/veya ideolojiye indirgenemesinin mümkün olup olmadığı da yer veren bir sonuç ve değerlendirmeye varmaya çalışacağız

2. Milliyetçilik

Tilley, bir makalesinde akademik tartışmalarda sıkça dile getirilen bir ilkedен söz eder. Bu ilke kullanılan kavramların, tarifine öncelik verilmesi halinde sosyal bilimlerdeki pek çok tartışma konusunun çözüme ulaşacağı yönündedir (Tilley, 1997:497, Akt. Özkırmılı, 2008:71,72). Bize göre de tam bir mutabakata varılamazsa da neyin tartışıldığının anlaşılmasının biricik yolu olarak, tartışılan konuya temel yaklaşımlara ilişkin bir fotoğrafın ortaya konulması metodolojik bir gerekliliktir. Sosyal bilimlerde birçok konuda olduğu gibi, milliyetçilik konusunda da tanımlama problemi olduğu/olacağı bir vakıdır. Bu nedenle kavramın tek bir tanım içine sığdırılarak verilebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Çünkü farklı öncüller ve bakılan yerlerin tabii neticesi olarak değişen yaklaşımlar milliyetçilik için de söz konusu olmaktadır.

Fransız Devrimi'nin, doğmasında en önemli etken olduğu konusunda ittifak edilen milliyetçi duyguların bir hareket olarak ilk ortaya çıkışı, 18. yüzyıl sonları ve 19. Yüzyıl başları Alman romantik düşüncesi ve bunun önde gelen düşünürleri Herder ve Fichte'ye dayandırılır. Alman olma şuurunun doğma ve gelişmesinde önemli rol oynadıkları kabul edilen bu düşünürlerden, özellikle Fichte, Prusya'nın Fransa karşısında yenilgiye uğradığı Jena Savaşı sonrası kaleme aldığı ünlü “Alman Milletine Nutuklar”ında ortaya koyduğu fikirleriyle, bu yıkımı yaşamış kitle üzerinde büyük etkide bulunarak Alman milliyetçiliğinin oluşmasında öncü bir rol oynamıştır.

Milliyetçiliğin, 19.yüzyıl başlarında Avrupa'da icat edilen bir doktrin olduğunu belirten Kedourie, bu doktrinin, doğru bir devlet-toplum organizasyonu ve devlet gücünün kullanımının halk tarafından meşru karşılanması için uygun bir zemin inşa ettiğini söyler (1961:9). Milliyetçi bakışın insanlığı doğuştan milletlere böldüğünü belirten Kedourie, milletlerin ayırt edici özelliklerinden ve bu özelliklerin sadece milli devletlerde var olduğundan bahseder

ve milliyetçiliğin, Batı'nın politik retoriği içinde, ülkesine bağlı, sınırsız bir vatandaşlık olgusuna yol açarak tüm dünyada kullanılmaya başladığını söyler (1961:9). Milliyetçiliği Alman romantik düşüncesiyle temellendiren Kedourie (1961:51-61), düşüncelerin boşlukta kendiliğinden meydana gelemeyeceğini vurgulayarak da, tıpkı insanların gibi fikirlerin de kaderinin kendi değer ve karakterlerinin üstünde meydana gelen olaylara bağlı olduğunu düşünür. Kedourie buna ilişkin olarak: “*Milliyetçilik önem kazandıysa bu sadece filozofların ilgi ve müzakerelerine konu olmasından değil, aynı zamanda olayların dayattığı, felsefi mesele olarak tezahür etmesindedir,*” (1961:10) diyerek, milliyetçiliğin hem olgusal hem de kavramsal düzeyine dikkat çeker. Milliyetçiliği bir doktrin olarak ele alan Kedourie, bunun, milletin oluştuğu ırk, kültür ve bazen din gibi unsurlarla olan ilgisini de ifade ederek (1961:73), milliyetçilik ve millet arasındaki zorunlu ilişkiye dikkat çeker.

Milliyetçilik literatürüne büyük katkı sağlamış bir isim olan Gellner milliyetçiliğin, temelde, siyasi birim ile milli birimin uyumlarını öngören siyasi bir ilke olduğunu belirtir (1992:19). Ona göre milliyetçilik: “*Etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşınmamasını ve özellikle -aslında genel ilkenin dışladığı bir rastlantı olarak- bir devletin, içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir meşruiyet kuramıdır*” (1992:20). Milliyetçiliğin ne ideolojik ne de duygusal bir olgu olarak görülemeyeceğini öne süren Gellner: “*Ulusalculuk, uluscuların ileri sürdükleri gibi bir doktrin olarak değil de bir olgu olarak bir dizi toplumsal koşulun içinde vardır ve bu koşullar bizim zamanımızın koşullarıdır*” (1992:207) diyerek, onun sanayi toplumunun kendine özgü yapısal gereksinimlerine dayanan köklerine dikkat çeker (1992:72). O, sanayi öncesi toplumlarda da milliyetçi duyguların olabileceğini yadsımamakla birlikte, milliyetçilik denen devin sanayi öncesi çağda uykuya yatmış olduğunu söyler (1992:86).

Milliyetçiliğin köken ve tanımlanmasıyla ilgili genel olarak üç tane kuramdan söz etmek mümkündür. Bunlar: İlkçi (*primordialist*), modernist ve son zamanlarda bir ara yol şeklinde ortaya çıkan etno-sembolcü (*ethno-symbolist*) yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlara verilen isimler değişebilmekte, ilkçi yerine özcü (*essentialist*) modernist yerine araçsalcı (*instrumentalist*) terimleri kullanılabilir. Milliyetçilik kuramını iki kategoride ele almayı tercih eden araştırmacılar ilk iki kategoriye temel kategoriler olarak tasnif etmekte etno-sembolcülerini ilkçi kategori içinde değerlendirmektedirler.

İlkçi yaklaşım; milletleri doğal ya da eski çağlardan beri var kabul eden dolayısıyla da milliyetçiliği modern zamanlarla sınırlamayan bir anlayışa sahiptir. Bu yaklaşımı savunanlar, etnik kimliklerin ve onu oluşturan din, dil, kan bağı gibi nesnel öğelerin, “verili” olduğu ve kuşaktan kuşağa fazla bir değişikliğe uğramadan aktarıldığı düşüncesinde buluşurlar. Bu anlamda, etnik bağlılıklar da doğuştan gelir ve toplumsal ilişkilerden bağımsız gelişir (Özkırımlı, 2008:77-78, 94).

Modernist yaklaşım; milliyetçiliği modernlik-modernleşme süreçlerinin, dolayısıyla yakın tarihin bir ürünü olarak görür. Bu yaklaşımın eksenini milletler ve milliyetçiliğin modern çağa ait yapılar olduğu fikri oluşturur. Buna göre, milletler ve milliyetçilik sanayileşme, kapitalizm, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme ve laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Milliyetçiliği bu süreçlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zaten eski çağlarda milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak

siyasal, toplumsal ve iktisadi şartlar söz konusu değildir. Bu koşullar modern çağın oluşumlarıdır ve milletler de ancak milliyetçilik çağının sosyolojik gerekliliği halinde tezahür etmişlerdir. Bir başka deyişle; milletler milliyetçiliği değil milliyetçilik milletleri meydana getirmiştir (Özkırmı, 2008:77,105-106).

Etno-sembolcü yaklaşım; milliyetçilik için doğrudan milletlerin etnik kökenlerine müracaat eder. Ethno-symbolist terimi, milliyetçilik çözümlerinde etnik geçmiş ve kültüre ağırlık veren kuramcılarını nitelemek için kullanılır. İlkçiliği reddeden, modernist açıklamaları ise yetersiz bularak bir orta yol bulmaya çalışan etno-sembolcüler, milletlerin gelişim çizgisinin daha geniş bir süreç içinde ele alınması gerektiğini söylerler. Onlara göre, etnik geçmişlerini dikkate almadan modern milletlerin doğuşunu açıklamak mümkün değildir. Bugünün milletleri modern öncesi etnik toplulukların devamıdır. Bu iki yapı tür olarak değil sadece gelişmişlik düzeyi açısından farklıdır. Etno-sembolcüler milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kabul ederek ilkçilerden ayrılırlar. Öte yandan, etnik bağlılıkların kalıcılığını göz ardı ederek, milliyetçiliği salt sanayileşme, kapitalizm gibi modern süreçlerle açıklayan modernist kuramların da eksik olduğunu söylerler. Onlara göre doğru bakış açısı daha uzun bir tarihsel dönemi kapsamalı bugünün milletlerini etnik kökenleriyle aynı potada değerlendirmelidir (Özkırmı, 2008:209-211).

Kuşkusuz bu yaklaşımlardan ayrı daha bir sürü spesifik değerlendirmelerinden sözü edilebilir ancak literatürde temel referans olarak alınan yaklaşımların hemen hepsi bu üç paradigma içinden konuşmaktadır. Biz aşağıda, milliyetçilik hakkında kaynak referanslar olarak kabul edilen bazı isimlerin, milliyetçilik ve ondan neredeyse hiç ayrılmayan millet ve milli kimliklere ilişkin düşüncelerine de yer vererek, millet ve milliyetçiliği karşılaştırmalı bir şekilde ele alacağız.

3. Millet ve Milliyetçilik

Milliyetçiliğin millet ve devletten ayrı ele alınamayacağını vurgulayan Gellner, 'e göre milletler ve devletler koşullara bağlı olarak oluşmuşlardır ve her ikisini oluşturan koşullar aynı değildir (1992:27-28). Millet ve devleti birbirinden bağımsız birer olgu olarak gören Gellner, iki insanın ancak aynı kültürü paylaşmaları halinde aynı milletten sayılabileceğini söyler ki burada kültür; düşünceler, işaretler, çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri anlamına gelmektedir. İki insanın birbirlerini aynı milletin üyesi olarak tanımalarını da aynı millete mensubiyet için zorunlu gören Gellner'e göre: "*Ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür*" (1992:28). Gellner, milliyetçiliğin devletle olan bağına ilişkin olarak da, her toplumun devlete sahip olmadığından hareketle, milliyetçilik meselesinin devletsiz toplumlarda ortaya çıkmayacağını vurgular (1992:24). Ona göre milliyetçilik çağı egemen devletlerin ortaya çıkmasının bir devamıdır; burada tek değişen egemenliğin doğasının tek bir insandan kültürel bakımdan homojen bir topluluğa kaymış olmasıdır (1998:55). Görüldüğü üzere Kedourie'nin aksine milliyetçiliği düşünsel ve ideolojik bir olgu olarak değil de sanayileşmenin doğurduğu modern bir olgu, bir "icat" olarak ele alan Gellner, milliyetçiliğin olmazsa olmaz unsurları olarak gördüğü millet ve devleti de aynı sürecin ürünü olarak değerlendirmektedir.

İnsanlık tarihinin son iki yüz yılının "millet" terimi ve bu terimden üretilen kelimeleri anlamadan kavranamayacağını söyleyen Hobsbawm (2006:14): "*Kavramlar ayağı yere*

basmayan felsefi bir tür söylemin parçası değildir; kavramların toplumsal, tarihsel ve yerel kökleri vardır ve dolayısıyla da bu gerçeklik temelinde açıklanmalıdır," (2006:23) der. Millet ve milliyetçilik olgusuna bu anlayışla yaklaşan Hobsbawm, milliyetçilik terimini Gellner'in tanımladığı gibi, politik birim ile milli birimin uyumlu olması gerektiğini savunan bir ilke olarak anladığını söyler (2006:24). Ona göre "millet" ne asli ne de değişmez bir toplumsal birimdir. Millet yalnızca özgül ve tarihsel bakımdan yakın bir döneme aittir. Milletlin ancak belli bir teritoryal devletle, ulus-devletle ilişkilendirildiğinde toplumsal bir birim olabileceğini vurgulayan Hobsbawm'a göre, bu ilişki kurulmadıkça, millet ve milliyeti tartışmanın hiçbir anlamı yoktur (2006:24). Görüldüğü üzere Hobsbawm, tıpkı Gellner gibi, milletin bir icat olduğu düşüncesindedir ve milliyetçiliğin milletlerden önce geldiğini söyler. Ona göre, "*Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersi,*" dir (2006:25) yani, modern milletin ve onunla ilgili olan her şeyin temel karakteristiği modernliğidir (2006:27).

Milleti halkların kendi hayallerinin icadı (2009:159) olarak gören Anderson ise şunları söylemektedir: "*Ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun üyeleri bile, diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecek ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder*" (2009:20). Gellner'in, milliyetçiliğin icat edilmiş olduğu tezine katılmadığı görülen Anderson, milliyetçiliğin sahte maskeler takındığını ispat etme gayretinde olan Gellner'in, "icat", "hayal" ve "yaratım"la birlikte değil, "uydurma" ve "sahtekarlık"la birlikte düşündüğünü söyler. Bu yaklaşımın, uluslarla karşılaştırılabilecek ve bu karşılaşmadan avantajlı çıkacak "hakiki" toplulukların mevcudiyetini ima eden bir sakıncayı içinde taşıdığını vurgulayan Anderson'a göre: "*Aslında yüz yüze temasın söz konusu olduğu ilkel köyler dışındaki bütün cemaatler -hatta belki onlar da- hayal edilmiştir. Cemaatler birbirlerinden hakikilik sahtelik boyutu üzerinden değil, hayal edilme biçimlerine göre ayırt edilmektedir*" (2009:21).¹

Batı Avrupa'da 18. yüzyılın, yalnızca milliyetçiliğin doğum çağı değil aynı zamanda dinsel düşüncelerin de günbatımı olduğuna dikkat çekerek: "*Aydınlanma çağı, dünyevi akılcılık çağı, kendi modern karanlığını da getirdi*" diyen Anderson (2009:25), dini inanç ve pratiğin çekilmesiyle, onların kısmen yatıştırdığı ızdırabın ortadan kalkmadığı tespitinde bulunur (2009:25). Anderson, din ve milliyetçilik arasında kurmaya çalıştığı bağlantıyla ilgili olarak muhtemel yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için, ne, 18. yüzyılın sonuna doğru milliyetçiliği üreten şeyin, dinselliklerin aşınarak, dinin etkisini kaybetmesi olduğu ne de

1 Gellner, Hobsbawm ve Anderson'un, milleti sonradan icat/hayal edilen bir olgu olarak görmelerine karşın Hroch milletin somut bir varlık olduğu görüşündedir Milleti, bir tarafta belirli bir toprak parçası üzerinde, insan ve tabiat arasındaki temel antagonizmaya bulunan çözümden doğup, diğer tarafta insanla tabiat arasındaki ilişkilerin insan bilincine yansmasıyla beliren dinî, iktisadi, siyasi, bölgesel, kültürel, dinsel vb. gibi çeşitli türdeki ilişkilerin bileşiminden meydana gelen büyük bir toplumsal grup olarak tanımlayan Hroch, bu yaklaşımının milletlerin ortaya çıktığı süreç için de geçerli olduğunu söyler. Bkz. Miroslav Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış*, (Çev., Ayşe Özdemir), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 24. Milletleri yaratmanın milliyetçilikler değil tam tersine milliyetçilikleri doğurmanın milletler olduğunu düşünen Hroch, şunları söylemektedir: "*Milleti husule getirenin milli bilinç, milliyetçilik, milli irade ve ruhani güçler olduğu yolundaki öznelci anlayışın aksine biz milletin toplumsal realitenin tarihsel kökene sahip bir bileşeni olduğunu ileri sürüyoruz. Modern milletin kökenini temel realite, milliyetçiliği ise söz konusu milletin mevcudiyetinden türeyen bir olgu olarak telakki ediyoruz.*" A.g.e., s. 22.

milliyetçiliğin tarihsel olarak dini bir şekilde aştığı gibi bir kesinlik iddiası içinde olmadığını vurgular (2009:26). Ancak, milliyetçiliğin bilinçli olarak seçilmiş ideolojilerle ilişkilendirilerek değil, kendisini önceleyen dinler ve onların doğurduğu büyük kültürel sistemlerle birlikte ele alınması gerektiğini söyleyen Anderson (2009:26), bu bağa dikkat çekerek, milliyetçiliği salt modern ekonomik ve ya/da politik süreçlerin ürünü olarak düşünen ve onun kültür ve milli kimliklerle olan bağlarını ihmal eden yaklaşımlardan oldukça farklı bir yol izler.

Milletlerin, modern anlamda, Rönesans'ın maceracı ve mağrur bireycilik ruhunun bütünleyici bir milli düzlemdeki tezahürü olduğunu belirten Carr (2007:11), millet kelimesi ve onun eşanlamli karşılıklarının hem Batı Avrupa hem de Orta ve Doğu Avrupa'da ırk ya da dile dayalı bir grup anlamına geldiğini ifade eder (2007:12). Milletlerin “doğal” ya da “biyolojik” bir grup olmadığı düşüncesinde olan Carr'a göre, ulus tanımlanabilir ya da hemen fark edilebilir bir varlık değildir; dolayısıyla evrensel de olmayan ulus, tarihin belli dönemleri ve bölgeleriyle sınırlı bir vakiydir (2007:59). Modern milliyetçiliğin kurucusunun, milletin tek bir hükümdarın kişiliğinde ya da yönetici sınıfta somutlaşmasını reddeden Rousseau olduğunu belirten Carr (2007:20), milliyetçiliğin milleti siyasal gücün tek haklı egemenlik mercii, dünya örgütlenmesinin nihai biçimi olarak gördüğü ve sunduğunu ifade ederek, millet ve milliyetçilik arasındaki karşılıklı ilişkiye parmak basar (2007:60).

Anthony Smith, 19. yüzyıl başlarında tanrının bazı milletleri seçtiğini vurgulamak için teoloji içinde nadiren de olsa kullanılan milliyetçilik teriminin oldukça modern bir terim olduğunu ve asıl 19. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlandığını belirtir (2010a:5). Smith, milliyetçiliğin anlam ve kullanım alanlarının en önemlilerini şu beş başlıkta sıralar: 1) *Milletlerin oluşum ve büyüme süreci*, 2) *Milletlere ait bir duygu veya idrâk*, 3) *Milletin bir dil veya sembolü*, 4) *Millet adına bir sosyal ve politik hareket*, 5) *Milletin genel ve özel bir doktrin ve/veya ideolojisi* (2010a:5). Milliyetçiliği bir ideoloji olarak ele alan ve onun merkezine milleti ve onun mutluluğunu yükseltme arayışını koyan Smith, milliyetçilik ideolojisinin, nüfusun özerklik, birlik ve bir kimliğe erişmesi ve bunu sürdürmesi için milleti olmazsa olmaz bir olgu olarak gördüğünü söyler (2010a:9).² Milleti: “*Tarihi bir toprağ/ülkeyi, ortak mitleri, ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan insan topluluğunun adı*” (2010b:32) şeklinde tarif eden Smith, milletin tamamen modern bir olgu olduğu düşüncesine karşı çıkararak: Eğer milletin tamamen modernliğin ürünü olduğunu ileri süren modernistler haklıysa o zaman ilk erken dönem Sümer kent-devletlerine ya da ilk İsveç kanton milletlerine ne diyeceğiz? Eski Mısır ve Asurluları millet sıfatından mahrum mu bırakacağız? diye sorar (2010b:77). Smith milletin etnik temel arasında sıkı bir ilişki kurarak: “*Mevcut etnik kimlik ne kadar güçlü ve inatçıysa bu kimliğe dayanarak bir milletin doğabilme ihtimali de o denli fazladır*” (2010b:117-118) der.³

2 Smith, milliyetçiliği siyasi bir ideoloji olmadan önce kültürel bir doktrin olarak nitelendirir ve bir siyasi ideoloji olarak milliyetçiliğin odağını bu kültürel esasın oluşturduğunu söyler ve buradan milliyetçiliğin bir devlet ideolojisi değil millet ideolojisi olduğu sonucuna ulaşarak: “*Milliyetçilik bir milletin, özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelik ideolojik bir harekettir,*” der. Bkz., Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, (Çev., Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 120,121,122.

3 Smith'e göre etnik bir topluluk, a) *Kollektif bir özel ad*, b) *Ortak bir soy miti*, c) *Paylaşılan tarihi anılar*, d) *Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur*, e) *Özel bir “yurt”la bağ*, f) *Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu*, olmak üzere altı temel niteliğe sahiptir. Bkz. A.g.e., s. 42.

Milliyetçiliğin “çağın ruhu”nun bir parçası olduğu kadar aynı ölçüde daha eski motif, tahayyül ve düşüncelere de bağlı olduğunu ifade eden Smith, milliyetçiliği pek çok düzeyde faaliyet gösteren bir sosyal ve siyasal ideoloji ve hareket biçimi olduğu kadar bir kültür biçimi olarak da görmek gerektiğini düşünmektedir (2010b:118).⁴

Görüldüğü üzere Smith milletlerin icat edilmiş, milliyetçilik tarafından tasarlanmış olgular olduğu düşüncesine katılmamaktadır. Ona göre millet oluşturma sürecinde bir “icat”tan çok, etnik çekirdeği “yeniden kurmak” ve bu çekirdeğin kültürünü modern devletin ihtiyaçları ve azınlık toplulukların özlemleriyle buluşturma ve bütünleştirmeden söz etmek daha anlamlı olacaktır (2010b:174-175).

Milliyetçilik ve etnisitenin ister teorik isterse de pratik açıdan bakılsın, siyasetin merkezinde yer aldığını söyleyen Kellas, milliyetçiliğin hem devlete meşruluk verdiğini, hem de vatandaşların ona karşı yakınlık kurmalarını sağladığını söyler (1998:1). Milleti, kendilerini birbirlerine -aynı oranda olmasa bile- aynı ırk, kültür ve tarihle bağlı hisseden insanların meydana getirdiğini ifade eden Kellas, onun hem objektif hem de sübjektif karakteristikler taşıdığını söyler. Bir çevre, bir dil, bir din, ya da ortak soy, milletin objektif karakteristiklerini oluştururken, insanın bir milletin ögesi olduğunun farkına varması ve ona saygı/sevgi beslemesi sübjektif özelliklerini meydana getirmektedir. Özetle millet kendisine yüce bir sadakatle bağlı, kendisi için ölmeye hazır insanlardan teşekkül etmektedir (1998:2-3).

Kellas’a göre milliyetçilik, hem bir ideoloji hem de psikolojik bir davranış biçimidir. Bir ideoloji olarak insanlarda milli bir bilinç oluşturmak için onlara bir dizi hareket planı sunar. Bunlar kültürel, ekonomik veya siyasal olabilir. Bir davranış biçimi olarak ise, etnosentrizm ile yakından bağlantılıdır. Milliyetçi davranış, bir millete ait olma duygusuna dayanmaktadır (1998:4). Kellas, etnik grup ve ırkçılığı millet ve milliyetçilikle karşılaştırarak, etnik grubun millettten daha dar bir tanım olduğunu ve birkaç boyutta milletlerden ayrıldığını belirtir. Şöyle ki, milletler bir bakıma özel zaman ve yerlere ilişkin olgular iken, etnik gruplar daha küçük, daha belirgin bir ortak soya dayanırlar ve daha yaygın bir tarihe sahiptirler. ırkçılık ise milliyetçilikten, sosyal psikoloji içinde daha geniş bir yer almaktadır (1998:5-6).

Politik toplum-millet arasında yakın bir bağ kuran Stevens’e göre, nerede bir “politik toplum” varsa orada bir “millet” vardır. Stevens, bunun politik toplumun bir biçimi olarak devletle milletin özdeş olduğu anlamına gelmediği uyarısını yapmakla birlikte: “*Gramer bir tümce için ne ise, politik toplum da bir millet için odur,*” (2001:39) der. Ona göre gramer dediğimiz şey, en az belirgin olduklarında en etkili olan, kuralların adeta kendiliğinden tecessüm etmiş halidir (2001:39). Politik toplumun bir yüzünü millet oluştururken diğer tarafındaki etnik kökenin izdüşümlerine işaret eden Stevens, bir etnik grubun, bazen göçmen topluluklar ve retorikler/ağızlar üzerine incelemeler de bulunan araştırmacıların sandığı gibi, yaygın

4 Smith yazının devamında milliyetçilik ifadesinin geldiği anlamları şu şekilde sıralamaktadır: “1) *Bitin* olarak millet ve milli devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci, 2) *Bir millete ait olma* bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak, 3) “*Millet*” ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm, 4) *Milletler ve milli irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji*, 5) *Milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasal hareket.*” Bkz. A.g.e., s. 119. Bora’nın belirttiği üzere, Fransız Devrimi’nin milliyetçiliği, modernleşme/medenileşmenin ilk adımı olarak şiar edinmesi de, yukarıdaki anlamlar bağlamında değerlendirilebilir. Bkz. Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999., s. 16.

anlamıyla bir kültürden değil, ilksel bir biçimden kaynaklandığını söyleyerek ırk olgusuna dikkat çeker. İrkin, politik toplum/millet madalyonunun, coğrafi bir bölgeyle bağlantılı kökleri çağrıştıran gerçek ya da hayali fiziksel özelliklere sahip bir insan alt-grubu olarak karşımıza çıkan önemli bir olgu olarak değerlendiren Stevens (2001:40-41), bu bağlamda: “*Millet, doğuş ve soy fikirleriyle bağlantılı bir kavramdır ve hep öyle olmuştur,*” (2001:89) der.

Bauman da, Anderson’un millet için kullandığı “hayali cemaat” tespitine katılır ve devlet, “gerçek” bir gerçeklik iken milletin hem “hayali” hem de hayali olduğu kadar “zihinsel” bir gerçeklik olduğunu söyler (2009:189-190). Millete gerçekliğini kazandıran unsurlar olarak dil ve toprağın yeterli olmadığını düşünen Bauman, belirleyici öge olarak “köken miti” ne dikkat çeker. Ona göre: “*Bu mitin ortaya attığı şey, köken olarak kültürel bir yaratım olsa bile, tarihsel gelişimi sürecinde milletin gerçek anlamda “doğal” bir olgu, insan denetimini aşan bir şey haline geldiğidir. Söylenceye göre, milletin şimdiki üyeleri ortak geçmişleriyle birbirine bağlanmıştır. Milli ruh onların ortak ve tanımlayıcı niteliğidir*” (2009:191). Devletin milletin varlığını sürdürmesi için var olduğunu belirten Bauman, milliyetçiliğin bunun için devlete duyduğu ihtiyacı vurgular ve milli devletin bu karşılıklı çekimin ürünü olduğunu söyler (2009:192). Ona göre devlet ve milliyetçilik karşılıklı olarak birbirini kullanmaktadır. Milliyetçilikler, milletin korunması için devletin zor kullanma gücünü talep ederken, devlet de -özellikle milli devlet- milliyetçiliği, devlet tarafından tanımlanmış düzenin sürdürülmesi için bir araç olarak kullanır. Bu bakımdan devlet ve millet tarihsel olarak iç içe geçmiş bir haldedir (2009:192-196). Ancak Bauman tarihsel bir olgu olarak iç içe geçmiş olan devlet ve milletin bu durumunun zorunlu olmadığını da vurgulayarak: “*Milletle devletin evliliği hiçbir biçimde alınyazısı değildir, kendi rızalarıyla yapılmış bir evliliklerdir,*” (2009:196) der.

Burada, ırkın ve ırkçılığın, millet ve milliyetçilikle olan bağına spesifik olarak dikkat çeken iki tane önemli sosyal bilimciden de söz etmek gerektiği düşüncesindeyiz. Bunlardan Balibar, ırk ve millet söylemlerinin bir inkâr şeklinde de olsa birbirinden çok uzak olmadığını söyler (2007:51). Tarihçilerin en azından bir kısmının bu noktadan hareketle ırkçılığın, teorik söylem ve kitle fenomeni olarak modern çağda her yerde mevcut olan “milliyetçilik zemininde” geliştiği iddiasında olduklarını söyleyen Balibar: “*Şu halde milliyetçilik, ırkçılığın tek nedeni değilse de ortaya çıkışının belirleyici koşuludur,*” (2007:51) der. Milliyetçiliği tanımlamanın neden böylesine zor olduğu sorusunu, kavramın hiçbir zaman tek başına işlev görmediği her zaman hem en zayıf hem de en güçlü halkası olduğu bir zincirin içinde yer aldığı tespitiyle cevaplayan Balibar, bu zincirin bir dilden öbürüne farklı nedenlerle değişebilen, içinde ırkçılığın da yer aldığı, yurttaşlık, yurtseverlik, yabancı düşmanlığı, şovenizm, etnosentrizm, popülizm gibi terimlerle zenginleştiğini söyler (2007:62).

“*Milliyetçilik ırkçılıktan çıkar*” (2007:72) diyen Balibar’a göre, ırkçılık milliyetçiliğin bir dışavurumu değil, milliyetçiliğe bir ektir, daha doğrusu milliyetçiliğe bir iç ektir; ona oranla hep aşırıdır, ama onun inşası için her zaman gereklidir. Milliyetçiliğin de hakikatte, rasyonelleştirici ve tekleştirici olduğunu vurgulayan Balibar, onun, her türlü dağılmadan korunması gereken, kökenlerden gelen bir milli kimliğin fetişlerini geliştirdiğini söyler. Hem evrensel alanda hem de yerel alanda temsil edildiğini belirttiği ırkçılığın milliyetçilikten farkını, hem onu evrensellemeye, evrensellik eksiğini kapatmaya, hem de yerelleştirmeye, özgüllük eksiğini gidermeye yatkın olmasında görür (2007:73). Ona göre: “*İrkçılık, milliyetçiliğin müphemliğini artırmaktan başka bir şey yapmaz; bunun anlamı milliyetçiliğin, ırkçılık yoluyla,*

bir “ileriye kaçış” a maddi çelişkilerinin düşünsel çelişkilere dönüştüğüdür” (2007:73). Irkın insanların psikolojik ya da biyolojik hafızası olmadığını ancak modern toplumların tarihsel hafızasının en kalıcı biçimlerinden birini ırkçılığın temsil ettiğini belirten Balibar’ın (2007:60), ırkçılığı doğuştan gelen bir kategori olarak değil, modernliğin ürünü bir vakıa olarak düşündüğü görülmektedir.

Halkların çeşitleri olan ırk, ulus ve etnik grubun modern dünyada kullanılan kavramlar olduğunu belirten Wallerstein ise, ırkın genetik, ulusun toplumsal-siyasal, etnik grubun ise kültürel bir kategori olarak tüm amaçlarının, bugünün yönlendirilebilir “akılcı” süreçlerine karşı, geçmiş üzerine kurulu iddialarda bulunmamıza imkân sağlamak olduğunu söyler (2007:96-97).

Bu mülahazayla her üç kavramı da “geçmişliğin icadı” olarak tanımlayan Wallerstein (2007:98),⁵ halklık kavramı olarak tek bir terimin yeterli olabileceken neden bu üç ayrı terimin kullanıldığına ilişkin olarak şu değerlendirmelerde bulunur. Ona göre, bu üç terimin her biri kapitalist ekonominin yapısal özelliklerinden birinin etrafında dönmektedir. “İrk” kavramı dünya ekonomisindeki eksenel işbölümüyle, yani merkez-çevre zıtlığıyla ilgilidir. “Ulus” kavramı bu tarihsel sistemin siyasal üstyapısıyla yani devletlerarası sistemi şekillendiren ve ondan türeyen egemen devletlerle ilgilidir. “Etnik grup” kategorisi ise, sermaye birikimindeki ücretsiz emeğin, büyük payının korunmasını sağlayan hane yapılarının oluşturulmasıyla alakalıdır (2007:98).

Görüldüğü üzere halklık kavramları dediği ırk, ulus ve etnik grubu kapitalist sürecin ürünü olarak gören Wallerstein kapitalist dünya ekonomisinin siyasal üstyapısı olarak düşündüğü devletlerarası sistemin gelişimi dışında ve/veya öncesinde var olan siyasal varlıklardan ulus olarak söz edilemeyeceğini vurgulayarak (2007:102), ulusu tamamen modern dünya sisteminin kendini ikame ettirmesine yarayan bir olgu olarak ele almaktadır. Aynı bakış açısından ırklar, esas olarak, merkez-çevre zıtlığını koruma ve ifade etmenin bir tarzı olarak tezahür etmektedir. Milliyetçilik ise, hiyerarşik düzenin yavaş fakat düzenli değişimi içinde devletlerarasındaki rekabeti ifade etmenin bir biçimi olarak ortaya çıkmakta ve ırksal sınıflandırmanın kabalığına karşı sistemde daha etkili yer almaktadır (2007:102-103).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Millet ve milliyetçiliğe ilişkin temel yaklaşımlarda da görüldüğü üzere, milliyetçiliği tek bir tanım ve çerçeve içerisinde sunmak mümkün değildir. Smith’in de belirttiği gibi bukalamunvari bir vakıa olan ve rengini bağlamından alan milliyetçilik (2010b:129), çok katmanlı dokulardan mürekkep ve istenildiği an bunlardan bir, birkaç ya da hepsinin öne çıkarılıp kullanılmasına imkân veren bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla da onun bu karakteristiğini göz önüne almadan yapılacak kavramsallaştırma ve değerlendirme çabaları ister istemez bir eksiklikle malul olacaktır. Ancak, dünyayı anlama ve anlamlandırmayı sağlayan bir kavrayış

5 Wallerstein’in, bir “geçmiş” bir “kimlik” neden istenir sorunsalı bağlamında geçmişliğe ilişkin şu tanımlamaları yaptığı görülmektedir: “Geçmişlik insanları bugün, aksi takdirde davranmayabilecekleri şekilde davranmaya ikna eden bir kiptir. Geçmişlik kişilerin birbirlerine karşı kullandıkları bir araçtır. Geçmişlik bireylerin toplumsallaşmaları, grup dayanışmasının korunması, toplumsal meşruiyetin oluşturulması ya da ona meydan okunması için merkezi bir öğedir. Bu nedenle geçmişlik en başta törel bir görüngü, bu nedenle siyasal bir görüngü ve her zaman çağdaş bir görüngüdür. Kuşkusuz, bu yüzden değişkendir.” A.g.m., s. 97,98.

ve yönelişten, içinde bulunulan şartların dayatmasıyla oluşan bir refleks ve bu refleksin temellendirilme girişimlerine kadar geniş bir yelpazede yer alabilen milliyetçiliğin temel dinamiğinin millete duyulan yoğun bağlılık olduğu konusunda ortak bir yargıya varılabilir. Çünkü millet, ister icat edilmiş olsun ister hayal edilmiş olsun isterse de verili bir durum olsun milliyetçiliğin yapıtaşını oluşturmaktadır. Bu nedenle millet, haklı olarak milliyetçilik meselesinin merkezinde yer almaktadır.

Milliyetçilik, yukarıda Kellas'ta da açıkça görüleceği üzere, bazı yaklaşımlarda bir ideoloji olarak ele alınmaktadır. Milliyetçiliğin hangi ideolojiler açısından bir ideolojik söylem olarak sunulduğu bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ama biz onun toplum projesi sunan, üst anlatı anlamında bir ideolojik niteliği haiz olmadığını düşünmekteyiz. Zaten farklı ideolojiye mensup insanlar tarafından bir ideolojik yol haritası olarak sunulması da onun kendi başına, sosyal, kültürel, ekonomik vs. bakımdan yekpare bir istikamet tayin edici özelliğe sahip olmadığını göstermektedir. Şöyle ki, milletin gönenmesini amaçlayan bir milliyetçilik içinde, bunun hangi tür bir yaşam tarzı ve ne tür bir ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel değerler manzumesiyle şekilleneceğine dair ortak bir konsensüsten söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Muhafazakar bir milliyetçi toplumsal yapının muhafazakar değerlerle bezeli olması yönünde bir milliyetçilik anlayışına sahip olacakken, modernist bir milliyetçi daha seküler, hatta geleneksel değerleri milletin mutluluğunun önünde engel olarak gören bir yaklaşım sergileyebilecektir. Dolayısıyla, her bir ferdin kendi öncelediği değerlerle donatılmış bir millet görme/oluşturma arzusu bu kadar aşıkâr ve doğalken, milliyetçiliği herkesin aynı amaçlarda buluşacağı ideolojik bir dil halinde sunmanın oldukça zor olduğu düşüncesindeyiz.

Aynı şekilde milliyetçilik ve milleti tamamen modernliğin ürünü olarak ele almanın da sorunlu bir yaklaşım olduğunu düşünmekteyiz. Kuşkusuz milliyetçilik, kavramsallaştırılması, bir eğilim haline dönüştürülerek devingen hale getirilmesi hususunda modernliğe çok şey borçludur. Milliyetçiliğin, bir bilinç durumu olarak kendini temellendirme ve ifade etmenin en yetkin imkân ve en etkili yöntemlerini “modern zamanlar”da bulmuş olmasını yadsımamakla birlikte, onu sadece modern bir olgu olarak ele almanın, onun -yukarıda da görüleceği gibi- modernlik öncesine dayanan hususiyet ve bağlarını göz ardı etmek anlamına geleceği kanaatindeyiz. Modernliğin, milliyetçilikler vasıtasıyla milletler icat ettiği görüşünde olan Gellner'in bile, bunun gerçekleşmesi için, o millete dair önceden mevcut farklı “emare”lere ihtiyaç olduğunu söylemesi (Gellner, 1964:168, Akt. Smith, 2010b:117), bu kanaatimizi teyit ediyor görünmektedir.

Milliyetçilik, ilkçi yaklaşımdaki gibi, verili bir durum olan milletin doğal çocuğu olarak insan doğasının bir parçası halinde, psikolojik bir boyuta indirgenemez ise de, sonradan oluşturulmuş bir aidiyet duygusu ve buna bağlı olarak gelişen tutum, davranış ve refleksler açısından, psikolojik bir boyutu da olan bir vakiydir. Kitlelerde duygusal tepkiler oluşturmanın bir aracı olarak sürekli kullanılmaya müsait ve kullanılan bu boyutun, milliyetçiliğin rahatlıkla bir durumdan öbür duruma -örneğin sosyoloji merkezli söylemden, psikoloji merkezli eyleme- evrilebilen yapısına işaret ettiğini görmek mümkündür.

Tüm bu mülâhazalardan sonra söyleyebiliriz ki milliyetçilik, bir taraftan -kısmen de olsa- millet ve milli kimliklerin inşasına katkıda bulunurken öbür taraftan onlar aracılığıyla kendisini meşrulaştırma ve ifade etme imkânı kazanmaktadır. Ulus-devlet sürecinde, milliyetçiliğe millet

bağlamında atfedilen “mucit”lik özelliğinin, küreselleşen dünyada da sürdüğü görülmektedir. Önceden neredeyse bütün retorüğini millet üzerinden kuran milliyetçilik, bugün bu önceliğini sürdürmekle birlikte, dinden geleneğe, ekonomiden kültüre ve elbette siyasete, daha komplike bir pratik ortaya koymaktadır. Modern dünyanın bilgi ve eğilim üretme ve iletmedeki hız ve becerisine koşut bir uyum içerisinde, adını zikrettirmeden de olsa varlığını hep diri tutabilen milliyetçiliğın -millet icat edemese bile- yeni dilsel, kültürel, ideolojik vs. kavrayış ve yönelişler içinde yer alarak kendini yeni durumlara entegre edebilmeyi başardığı görülmektedir. Ve görünen odur ki değışken kimyası, her duruma ayak uydurabilmesi açısından en büyük şans olan milliyetçilik, hem pratik hem de teorik düzeyde daha uzun süre başat rol oynamaya devam edecektir.

Kaynakça

- Anderson, B. (2009). *Hayali cemaatler-milliyetçiliğın kökeni ve yayılması*. (Çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Balibar, E. (2007). Irkçılık ve Milliyetçilik. İçinde E. Balibar, I. Wallerstein (ed.), *Irk ulus sınıfı*. (Çev. Nazlı Ökten). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2009). *Sosyolojik düşünmek*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bora, T. (1999). *Türk sağının üç hali*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carr, E. H. (2007). *Milliyetçilik ve sonrası*. (Çev. O. Akınhay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gellner, E. (1964). *Though and change*. Londra: Weidenfeld-Nicolson.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Çev., B. Ersanlı Bahar, G. Göksu Özdoğan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe bakmak*. (Çev. S. Coşar vd.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2006). *Milletler ve milliyetçilik*. (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hroch, M. (2011). *Avrupa’da milli uyanış*. (Çev. A. Özdemir). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kedourie, E. (1961). *Nationalism*. London: Hutchison University Library.
- Kellas, J. G. (1998). *The politics of nationalism and ethnicity*. New York: St.Martin’s Press.
- Özkırıklı, U. (2008). *Milliyetçilik kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Smith, A. D. (2010a). *Nationalism*. USA: Polity Pres.
- Smith, A. D. (2010b). *Milli kimlik*. (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stevens, J. (2001). *Devletin yeniden üretimi*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tilley, V. (1997). The Terms of the debate: Untangling language about ethnicity and ethnic movement. *Ethnic and Racial Studies*, 20(3).
- Wallerstein, I. (2007). Halklığın inşası: Irkçılık, milliyetçilik, etniklik. İçinde E. Balibar, I. Wallerstein (ed.), *Irk ulus sınıfı*. (Çev. Nazlı Ökten). İstanbul: Metis Yayınları.

